

Öröklési jog és családstruktúra a Dél-Dunántúl magyar és német lakossága körében a 20. század első felében

FREY DÓRA

(jogtörténész, egyetemi adjunktus, Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem)

Succession law and family structure among the Hungarian and German population of South Transdanubia in the first half of the 20th century

The aim of the study is to show the different family structures and life strategies of the German and Hungarian population of South Transdanubia, as well as the underlying differences in legal customs and mentality. In the second part of the paper, I will examine contemporary proposals and attempts to overcome the single-child-policy.

Keywords: single-child-policy, family structure, inheritance law, German minority in Hungary

Bevezetés

Tanulmányomban az öröklési jogszokások hatását vizsgálom a családstruktúrákra és életstratégiákra a Dél-Dunántúl német és magyar lakossága körében. A két népcsoport markánsan eltérő mentalitására már a 19. században felfigyeltek és az öröklési jogban megjelenő különbségek vizsgálata is hosszabb múltra tekint vissza, ugyanakkor a kutatás számos kérdést eddig még nem tudott tisztázni, elsősorban a németek jogszokásainak és öröklési rendjének pontos eredetét.

A Dél-Dunántúl, elsősorban Tolna és Baranya vármegyék német lakossága a 18. század első felében érkezett a területre, elsősorban ún. földesúri telepítések eredményeként, a német nyelvterület déli részéről, de azon belül a származási helyek a Bodeni-tó környékétől Hessenig, Elzásztól Bajorországig terjedtek, számos kis német államot, fejedelemséget, grófságot, birodalmi várost és birodalmi apátságot találunk közöttük. Mentalitásuk gyökeresen eltért a velük azonos vidéken, azonos földrajzi-gazdasági körülmények között élő magyar lakosságtól, és a 19. század végének, 20. század első felének gazdasági kihívásaira – elsősorban a földszükére, a magas földárakra – adott válaszok is jelentősen különböztek. A Dél-Dunántúl egyes közösségei a 19. század végétől a radikális születéskorlátozásban vélték megtalálni a megoldást a gazdasági problémákra, létrejöttek az „egykes” falvak és kistájak Tolna és Baranya vármegyékben.

Tanulmányomban az „egyke-kérdésről” és a vélt „német előretörésről” folyó viták ismertetését követően az öröklési jogi különbségeket vizsgálom, írásom záró részében pedig a probléma megoldására tett kortárs javaslatokat elemzem, az öröklési jog lehetséges reformjától a telepítési elképzeléseken át a hitbizományi kisbirtok intézményéig.

Az „egyke-vita” a két világháború között – tudományos vitáktól a hidasi harangig

Az egykezés jelenségére, vagyis az ország bizonyos részein – a probléma nem csak a Dél-Dunántúlt érintette – megfigyelhető radikális születéskorlátozásra már a 19. század végén, 20. század elején felfigyeltek mind az érintett területeken tevékenykedő vármegyei és járási tisztviselők, az egykező közösségek lelkészei, illetve a népesedési kérdésekkel foglalkozó statisztikusok, szociológusok is. Az első adat a baranyai születéskorlátozásról a 19. század közepéről származik, Hölbling Miksa Baranya vármegyei tisztiorvos jelentéséből.¹

Az első nagyobb visszhangot kiváltó publikáció a témakörben gróf Széchenyi Imre *Az egyke* című rövid könyve volt, amely 1906-ban jelent meg, de az első világháborút megelőző években több írás is jelent meg a témában, elsősorban gazdasági szakírók, birtokosok tollából.² Az első világháború, a trianoni békeszerződés okozta sokk és gazdasági válság némileg elvonta a figyelmet a kérdésről, de az 1920-as évek végétől ismét az érdeklődés homlokterébe került, és élénk vitát váltott ki a sajtóban, a tudományos közéletben, illetve a kor vezető fővárosi és helyi értelmiségi köreiből. A vita résztvevői ismét egyrészt a vármegyei-járási közigazgatásban a jelenségről közvetlen tapasztalatot szerzett tisztviselők voltak, például Simonits Elemér, Tolna vármegye egykori alispánja.³ Másrészt az egykes falvakban tevékenykedő református lelkészek, közöttük az utókor által elsősorban klasszika-filológusként ismert Fülep Lajos, és mások tematizálták a kérdést, részben a református egyházi sajtóban, részben országos sajtóorgániumokban. A református lelkészek voltak azok, akik valóban testközelből látták és érzékelték az egykezést és annak hatásait, például azt, hogy rendszeresen több volt a temetés a gyülekezetükben, mint a keresztelő, esetleg évek teltek el keresztelő nélkül, annyira alacsony volt a születésszám.⁴

A helyi értelmiség mellett részt vettek a vitában fővárosi írók, szociológusok, demográfusok, a Központi Statisztikai Hivatal szakemberei, illetve a népi írók is. Az 1930-as évekre a budapesti értelmiségi köröket népi vagy urbánus beállítottságtól függetlenül foglalkoztatta a téma, rendezett egyke-ankétot a Nyugat, de a Századunk című folyóirat hasábjain is folyt a sajtóvita. Szélesebb körben a Tolna megyéből (de annak nem az egykes részéről, Rácegrespusztáról) származó Illyés Gyula 1933-ban Pusztulás címmel megjelent útirajza tette ismertté a problémát, amelyben így írt a svábokról:

„Szorgalmas, törekvő és kisigényű népek, öntudatosak és gerincesek. Megvesznek egy-egy roskadozó házat, valamelyes földet, aztán bevonulnak, apraja-nagyja egy-egy fénylő kapával. Ez mindenük, de mire a gyerekek felnőnek, kész három-négy új raj, mely aztán szintén elvégzi a magáét, hősköltevénybe illő hősiességgel. Neheztelhetünk rájuk? Én bámulom őket...”⁵

Ez, a Nyugatban megjelent írás indította útjára az ekkor fellángoló egyke vitát – amely folytatódott és sajátos felhangot kapott következő évben a hidasi templombezárás és haranglopási ügy, és ezzel összefüggésben a vélt „német térfoglalás” kapcsán.

¹ Hölbling 1845.

² Buday 1909a; Buday 1909b; Széchenyi 1906. Az egyke-kutatás történetéhez: Andorka 2001: 13–144.

³ Simonits 1936.

⁴ Illyés 1933a: 190.

⁵ Illyés 1933a: 193.

A Nyugat október 1-jei számában a folyóirat által „Elfogy a magyarság?” címmel szervezett „egyke-ankét” nyomán Babits Mihály, Schöpflin Aladár, Braun Róbert, Harsányi Gréte és az egyke kérdés egyik első leírója, Fülep Lajos írásai jelentek meg,⁶ majd Illyés folytatta a főleg Braun Róberttel megkezdett vitát. Braun statisztikailag nem vélte kimutathatónak⁷ az Illyés, illetve több református pap, így Kiss Géza és Fülep Lajos által érzékelt problémát.⁸ Az ellentmondás abban rejlett, hogy a magyarság összlétszáma sem Baranyában, sem általában a Dunántúlon nem csökkent, de a kis és középbirtokos földet művelő magyaroké több helyen igen.

Az 1934-ben történt hidasi események, az ottani magyar református templom bezárása, majd az azt követő haranglopási ügy helyezte az egyke kérdését az érdeklődés középpontjába. Ekkor a napi sajtó is tudósított a kérdéstről, meglehetősen szenvedélyes hangnemben és sokszor pontatlanul. „Bezárják és lebontják az egyke miatt kipusztult magyar falu templomát”, írta a Magyar Hírlap 1934. május 27-én, és a többi napilap sem fukarkodott a hasonló szalagcímekekkel.⁹ Ebből ekkor semmi nem volt igaz, a templomot nem zárták be, csak átadták a német református gyülekezetnek, nem is bontották le, 1945. júniusában a letelepített bukovinai székelyek számára Bodor György látványos ünnepséget szervezve „újraavattatta” az épületet,¹⁰ amelyet 1954-ben valóban lebontottak, 1962-ben pedig a fa harangtornya is erre a sorsra jutott.¹¹ Hidas nem „pusztult ki”, sem ekkor, sem később, ma sem számít elnéptelenedő községnek – ebben természetesen szerepe van kedvező fekvésének, Bonyhád közelségének és a településen átvezető 6-os számú főútnak is. A vizsgált időszakban sem csökkent a falu lélekszáma érdemben, csak a református vallású, földművelő magyar lakosság fogyatkozott meg. Arról, hogy mennyire volt Hidas „magyar falu” bármikor is a 18. századi népességmozgások után, nehéz válaszolni, a hivatalos népszámlálások kezdete óta biztosan erősen német többségű volt. 1880-ban 2597 lakosából 139 magyar, 2329 német, 74 szerb nemzetiségű volt – 1930-ra az arányok annyiban változtak, hogy a szerb lakosság az optálások hatására gyakorlatilag eltűnt, a falu lélekszáma 2482 fő volt, ebből 242 magyar és 2226 német volt (14-en más nemzetiséghez tartoztak). A lakosságszám ötven év alatt csak minimálisan csökkent, a magyar lakosok száma még nőtt is. A falu régi magyar lakossága, többségükben reformátusok, valóban eltűnt. Egy 1853-as telekjegyzőkönyv szerint 53 magyar család tulajdonában 39 ház és 527 k.h. föld volt, amely az 1930-as években már teljes egészében német kézen volt, állapította meg a haranglopási ügy után tett jelentésében az illetékes főszolgabíró. A jelentéstevő ezt a 19. század végén a környéken pusztító filoxeravésznek tudja be,

⁶ Nyugat XXVI. évf. 1933/19. szám.

⁷ Statisztikailag valóban nem mutatható ki csökkenés: „A mai Baranyában 1920-ban 132.022 magyar és 89.671 német volt 1930-ban 151.194 magyar és 86.581 német. A Dunántúl 1920-ban 2154.772 magyar és 330.521 német volt, 1930-ban 2,331.639 magyar és 292.764 német. Egész Magyarországon 1920-ban 7,156.727 magyar és 551.624 német, 1930-ban 8,112.000 magyar és 478.630 német volt.” Braun: 1933a.

⁸ Illyés és Braun vitája csak 1934-ben zárult le, de a következő feleletváltás már a Századunk című folyóirat hasábjain zajlott le. Braun 1933b: 252–256; Braun 1934a: 75–76; Braun 1934b: 190–192; Illyés 1934: 73–74.

⁹ Magyarság XVI. évf., 1934/118. szám, május 27. (11)

¹⁰ Bodor 1975: 83.

¹¹ Solymár 1991: 103.

amely után az addig szőlőtermesztéssel foglalkozó magyar lakosok eladták tönkrement szőlőiket és elköltöztek. Honnan lett mégis több magyar 1930-ra, mint korábban? A falu belterületén csak 59 magyar élt, köztük az ott szolgálatot teljesítő csendőrök, a körjegyzőség és a posta tisztviselői, tanítók, az evangélikus lelkész és családtagjai. A többi magyar a falu külterületén, a vasútállomásnál, a téglagyáraknál, illetve Hidas-Újtelepen és a zománcgyár mellett élt, amely azonban Bonyhádra jóval közelebb esett, mint Hidasra, oda főleg Bonyhádról költöztek ki magyar családok. A birtokkal rendelkező református magyarok tényleg eltűntek a faluból – ennek okát a főszolgabíró az elköltözésben és a csökkenő születésszámban állapította meg. Az elköltözés okának, bár kimondatlanul a helyi németiséget teszi meg, akik miatt Hidasra földárak magasak, és így a magyarok inkább a szomszédos, vagy kicsit távolabbi községekben vesznek házat, és alapítanak családot.¹² A jelenség korábban sem volt ismeretlen a helyi közigazgatás tisztviselői előtt. A Pécsváradi Járás főszolgabírója több korábbi jelentésében kitér a problémára:

„Állandóan tapasztalható, hogy a magyar és német lakossággal kevert községekben a magyarság birtoka részben a helybeli, részben a szomszédos német községek lakosságának kezére kerül. Vannak községek, amelyekben valamikor tekintélyes számú magyar lakosság volt s ma már alig van pár család belőlük, vagy teljesen eltűntek.”¹³

Kovács Lajos, a Statisztikai Hivatal vezetője a népesedési adatokat elemezve arra figyelmeztetett,¹⁴ hogy a hidasi magyarok számának csökkenéséért nem csak az alacsony születésszám, tehát az egyke a felelős. Jelentős szerepet játszott az elvándorlás is: számos hidasi lakos költözött a szomszédos községekbe, így Váraljára, illetve sokan vándoroltak ki még a századelőn Amerikába.¹⁵

Az egyke Tolna és Baranya vármegyében – magyar pusztulás, német előretörés?

Az egykezés jelenségének pontos kezdete nehezen állapítható meg: hivatalos, modern statisztikai elvek szerinti népszámlálás először 1880-ban volt Magyarországon, a születések és halálozások állami anyakönyvezése 1895-ben kezdődött, ezt megelőzően egyházi anyakönyvek állnak csak rendelkezésre. Az ezek alapján végzett családrekonstrukciós vizsgálatok az Ormánságban elhelyezkedő Besence vonatkozásában azt mutatják, hogy a halálozások száma az 1870-es évektől meghaladja a születések számát, de radikális népességcsökkenés csak a két világháború közötti időszakban következett be.¹⁶

Az egyke okaira számos különböző elmélet született, de a kortársak jól látták, hogy nem a szegénység az egyke elsősorú oka, hanem az attól való félelem.¹⁷ Az igazán szegények nem egykeztek, a napszámból élők, az uradalmi cselédek körében nem volt gyakorlat a születéskorlátozás, inkább több gyermeket vállaltak, részint a magas

¹² BML. Bvm. főisp. biz. 167/1934. 58/biz. 934. főszolgabírói jelentés. Közli: Füzes 2001: 122–126.

¹³ A hidasi ügy kapcsán készült, fent említett jelentésen kívül: A Pécsváradi Járás főszolgabírója bizalmas jelentése a főispánnak. 47/el. 933 sz. 1933. május 19. Közli: Füzes 2001: 113–116.

¹⁴ Megvannak a hidasi magyarok! Magyarság XVI. évf. 1934/121. szám, május 31.

¹⁵ Solymár 1991: 98.

¹⁶ Koloh 2014: 193.

¹⁷ Kiss 1984: 106–116.

gyermekhalandóság, részint a család hasznosítható munkaerejének növelése miatt. A földdel rendelkezők viszont félték a föld elaprózódásától, és az azzal járó elszegényedéstől.

Valóban igen erős eltérést mutattak a termékenységi mutatószámok: Baranyában 1920-ban 100 szülőképes korban lévő nőre a német anyanyelvűek esetében 359 születés jutott, a magyarok esetében csak 275. A többgyermekes családok száma is jóval magasabb volt a német anyanyelvűeknél: a házas német anyanyelvű nők 44%-a szült 4 vagy több gyermeket, a magyaroknak csak 29 %-a, miközben gyermektelen vagy „egykés” volt a magyar nők 38%-a, a németeknek csak 28 %-a.¹⁸ Jelentős volt a népszaporulat különbsége, ezt a kortársak egyöntetűen jól érzékelték – az okokat illetően azonban már nem volt ekkora az egyetértés.

Sajátos módon a német népesség születési arányszámai Tolna és Baranya megyében azt mutatják, hogy a vegyes lakosságú területeken magasabbak a termékenységi mutatószámok, mint a tisztán németek lakta falvakban. A vegyes lakosságú területeken a több gyermek vállalásával reagáltak a környezet kihívására, egyben identitás-képző tényezővé vált a nagyobb család.¹⁹

Az egykésző területek, a tolnai Sárköz, Baranyában az Ormánság, az egyes Dunamenti falvak (Kölked, Dályok, Izsép) és a baranyai Hegyhát magyar falvai egyáltalán nem voltak szegények,²⁰ jó termőfölddel, nagy határral rendelkeztek, számos „100-holdas” gazdát találhatunk a lakosok között. A gazdagságot, vagyont jelezték a 19. század végétől például az igen gazdag, díszes és költséges népviseletek a Sárközben. A női viselet számos alsószoknyával, festett selyem, illetve brokát és bársony ruhadarabokkal, gazdag csipkedíszekkel, több soros gyöngy nyakláncokkal szinte hivalkodóan hirdette a gazdagságot, az „eladósorban” lévő lányok évente akár 6 alkalommal is kaptak új ruhát.²¹ A mai napig megfigyelhető mind a sárközi, mind az ormánsági falvak faluképén az egykori gazdagság; nagy méretű, városi mintára épült L-alakú házak, számos melléképület tanúskodik az egykori lakók vagyonáról.²²

A német lakosságra nem volt jellemző a születéskorlátozás, életvitelük egyszerűbb volt, a viseletek, épületek kevésbé díszesek. A Dunántúl magyarságát féltők nem feltétlenül kívánták démonizálni a németeket, bár valamennyien egy a „német tengerben elsüllyedő Dunántúlt” vizionáltak,²³ de minden alkalommal hangsúlyozta mind Illyés, mind Fülep Lajos, hogy nem vezetik sovíniszta vagy fajvédő szándékok.²⁴ A későbbiekben, különösen Bajcsy-Zsilinszky Endre körében megjelent a fajvédelem németellenes éllel is, azonban nem feltétlenül az egyke kérdésére és az eltérő életstratégiákra reflektálva.²⁵

A németeken az irántuk kevesebb jóindulattal viseltetők is nehezen találtak „fogást”, a szorgalmat, a takarékossgot nehéz volt rossz tulajdonságként leírni – így azt

¹⁸ Hoóz 1977: 117.

¹⁹ Andrásfalvy 1985: 454.

²⁰ Buday 1909a: 5.

²¹ Részletesen lásd: Andrásfalvy 1967.

²² Katona 1962: 94–113.

²³ Fülep 1984: 20–21.

²⁴ Illyés 1933b.

²⁵ Bartha 2023.

igyekeztek hangsúlyozni, hogy gyarapodásukat a németek igénytelen életvitelükkel tudják megvalósítani. A Kiss Gézának tulajdonított mondatok is inkább tűnnek dicséretnek, mint szitokszónak:

Azért, mert – nincs ebben semmi fajgyűlölet – a sváb a világ talán legigénytelenebb népe. Megél a semmiből... A magyar ugyanazon a helyen éhenhalna. Nincs a svábnak se éjjele, se nappala.²⁶

A környék magyar lakossága hasonlóan vélekedett, tisztelték a körülöttük élő németeket szorgalmukért, elismerték eredményeiket: „Nép az is; megszánti az is a földet; fizeti az adót az is.”²⁷ – jegyezte fel Illyés a csaknem összefüggő német településterület közepén fekvő, de lassan fogyó lakosságú Zengővárkonyban.

Az öröklési jog hatása az életstratégiákra

A családi földbirtok elaprózódásától, és az azzal járó társadalmi-gazdasági státuszvesztéstől való félelem táplálta az egykésést, vagyis a születések számának radikális korlátozását. Az egykés falvakban az egykésés társadalmi normává vált, az ezzel esetlegesen együtt járó magzatelhajtást, az „angyalcsináló bábák” tevékenységét nem tekintették bűnnek, hanem az élet természetes velejárójának.²⁸ Az életstratégia is az egykés családmódelhez alkalmazkodott, általában viszonylag fiatalon, a húszas éveik elején házasodtak, nem a késői házassággal vették tehát elejét a több gyermek születésének. Jellemzően a fiatal házasok nem költöztek saját háztartásba, hanem valamilyenük, általában a férj szüleivel éltek együtt, saját életvitelük, életvezetésük kérdésében nem rendelkeztek valódi döntési szabadsággal, arról a szőlők, elsősorban az édesanya, illetve anyós döntött. A kortársak ezt a jelenséget „a szülék zsarnoksága” néven emlegették.²⁹ Az első és általában egyetlen gyermek három-négy év házasság után jött világra, második gyermeket csak akkor vállaltak, ha az első gyermek elhunyt vagy megbetegedett, esetleg akkor, ha az elsőszülött lány volt.³⁰ Sok közösségben azonban nem tekintették problémának a férfi örökös hiányát sem.

A negatív következmények beláthatóak, egyrészt a falvak lakossága folyamatosan csökkent, másrészt az egykés családok, amelyek a szülőkből, egy gyerekből és a még élő nagyszülőkből álltak, sok esetben nem tudták a gazdaság minden feladatát ellátni, idegen munkaerő bevonására szorultak. Amennyiben a család egyetlen gyermeke nem érte meg a felnőttkort, nem maradt örökös, a magzatelhajtások miatt gyakran léptek fel komplikációk, sok esetben a fiatal nők meddőségét, esetleg halálát okozva.

Mért nem félték a németek a földek szétaprózódásától? Mért nem jelentkezett körükben az egyke? A válasz oka nem az eltérő körülményekben keresendő, hiszen nagyjából azonos körülmények között éltek a Dél-Dunántúlon a magyarok és a németek. Nem is az eltérő hit, vagy más lelki-pszichikai tényezők okozták. A németek nem félték a föld elaprózódásától, mert nem aprózták el a földek. Ennek oka a

²⁶ Idézi: Solymár 1991: 102. (Eredeti megjelenése: Még egyszer Hidas. Református Élet 1934/30–31. szám 237–239.)

²⁷ Illyés 1933a: 193.

²⁸ Koloh 2015: 363–380.

²⁹ Hídvégi 1938: 63.

³⁰ Mattyasovszky 1904: 318.

németek eltérő öröklési rendje³¹ volt, az ún. törzsöröklés, amely szerint az egyik gyermek örökölte a szülői házat és a földet, és vitte tovább a gazdaságot.³² Abban nem volt egységes a jogszokás, hogy a legidősebb, a legfiatalabb, vagy a leginkább alkalmasnak tűnő fiú örökölt.³³ A jogintézmény egyben a német „térhódítás” magyarázata is; a törzsöröklés nem jelentette a többi testvér kisémmizését: a lányokat megfelelően ki kellett házasítani, a fiútestvéreket pedig anyagi ellentételezésben részesíteni. A földet öröklő fiú testvéreit „kifizette a házból” (németül: „aus dem Haus bezahlt”),³⁴ az így kapott pénzből a testvérek földet, házat tudtak venni, ezt sokszor olyan községekben tették, ahol fogyott a népeség, sok volt az eladó ház és viszonylag olcsó a föld.

A magyar közösségekkel ellentétben a németek körében nagyon gyakori volt, hogy már a szülők életében átadták a házat és a gazdaságot az azt tovább vivő fiúnak, a szülők visszavonultak és ún. Ausbehaltot, szerződésben rögzített tartást kaptak, részben pénzben, részben élelmiszerben. Természetesen ez az öröklési jogi sajátosság egyéb társadalmi hatásokat is magával hozott. A földet nem öröklő fiúk a megváltás-ként kapott pénzből vállalkozást indíthattak, esetleg megváltás helyett tanították őket, szakmát szereztek.³⁵ A megváltás kötelezettsége egyben spórolásra, pénztartalék képzésére szorította a svábságot. A testvéreknek járó kompenzáció általában nem volt teljes,³⁶ sokszor részletekben, vagy csak jóval később fizették ki.³⁷ Arra is volt példa, hogy az ingatlanokat is részben megosztották, pl. a házból és szántóföldből nem részesülő fiúgyermek kapta meg a szőlőt és a présházat.³⁸

A kép teljességéhez hozzátartozik még egy mentalitásbeli különbség: a németek körében nem csak a földművelés számított tisztességes megélhetésnek, nem csak a földdel rendelkező gazdák voltak a közösségek megbecsült, teljes jogú tagjai, hanem a kereskedelemmel, kézművességgel foglalkozók is. A magyar gazdákkal ellentétben a németek nem tartották státuszvesztésnek, ha nem minden fiúgyermek rendelkezett örökölt földdel.

Az a kérdés, hogy a törzsöröklést, mint jogszokást a német telepések az óhazából hozták-e magukkal, tisztázásra vár. A Magyarországra telepedők között voltak olyanok, akik azért választották a kivándorlást, mert nem jutott nekik földbirtok, a tőkájük pedig nem volt elegendő földvásárlásra.³⁹ Ugyanakkor a 19. század elején a Német-római Birodalom déli része, ahonnan a Tolnába és Baranyába érkező telepések származtak, erősen széttagolt terület volt, jogi szempontból is a partikularizmus jellemezte, az öröklési jog sem volt egységes, a legtöbb helyen szokásjogi alapon működött. A törzsöröklés a hűbéri jogból ered, a hűbéruraknak nem állt érdekében, hogy a hűbérbirtokok elaprózódjanak. A vidéki lakosság szokásjogába innen ment át,

³¹ Nagy J. T. 1996: 221.

³² Tárkány Szücs 1980: 305.

³³ Mattyasovszky 1904: 335.

³⁴ Mecsekánadasdon (korábban Püspökánadasd) használt kifejezés. Idézi: Solymár 1992: 380.

³⁵ Solymár 1997: 75.

³⁶ Tárkány Szücs 1980: 302.

³⁷ Mattyasovszky 1904: 319.

³⁸ Solymár 1997: 75.

³⁹ Fata 2006: 69.

szintén a földbirtok elaprózódását meggátolandó. Mattyasovszky a 19. század végén Németországban tanulmányozta a kérdést, így az ún. Erbhof jogintézményét is, viszont főleg északnémet területeken talált erre példákat.⁴⁰ Valószínű, hogy voltak olyan magyarországi német közösségek, amelyek származási helyükről hozták magukkal a törzsöröklés rendszerét, ugyanakkor nem valószínű, hogy minden telepés olyan területről származott, ahol ez a szokásrend volt érvényben. Valószínű, hogy csak Magyarországon egységesült a szokásjog a dél-dunántúli svábság körében ilyen módon.⁴¹

Az elmaradó magánjogi kodifikáció miatt az öröklési jogot a 20. század első felében a szokásjog, illetve az 1861-ben az Országbírói Értekezleten meghozott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok határozták meg; a főszabály a leszármazók fejenként egyenlő részben történő öröklése volt.⁴² Végrendelettel ettől természetesen el lehetett térni,⁴³ de a vidéki népesség körében a végrendeletkezés kifejezetten ritkának számított.

A német közösségekben gyakori esetben, amikor már a szülők életében megtörtént a gazdaság átadása és az egyéb vagyonelemek sorsának rendezése, az öröklési jognak nem volt szerepe. Ez különösen akkor volt fontos, ha a szülők halálakor volt még kiskorú örökös is – ilyen esetekben ugyanis az árvaszékek nem fogadták el a törzsöröklést, hanem ragaszkodtak a fejenkénti örökléshez.⁴⁴ A végrendeleti öröklés a németek körében is ritka volt, sokkal inkább öröklési szerződések kötettek, ezeket a fent említett végrendeletkezési szabadság értelmében az árvaszékek és más hatóságok is kénytelenek voltak elfogadni.⁴⁵

Megoldási javaslatok az egyke problémájára

A megoldási javaslatok a magyarság fogatkozásának megállítására nem késtek.⁴⁶ Három fő követelést követhetünk nyomon: földbirtokreform (nagybirtok korlátozása – felosztása), az öröklési rend megváltoztatása, illetve telepítések végrehajtása magyar nemzetiségű telepésekkel. A fenti követelések, illetve megoldási javaslatok gyakran együtt, egymással kombinálva jelentkeztek.

Önmagában a földosztás nem jelentett volna megoldást – nem a földtelenek, nem is a törpebirtokosok egykéztek, a Sárköz és az Ormánság 50–60, esetenként 100 hold földdel rendelkező gazdái ettől nem vállaltak volna több gyereket. Ugyanakkor szinte minden a témával foglalkozó szerző felhívja a figyelmet a nagybirtok nyomasztó túlsúlyára, Magyarország és benne a Dunántúl torz birtokszerkezetére.⁴⁷ A Dél-Dunántúlon főleg a kötött egyházi birtokok, illetve a családi hitbizományok jelentettek akadályt: nem voltak elidegeníthetőek. Ez beszűkítette a termőföld piacát és magasan

⁴⁰ Mattyasovszky 1904: 318.

⁴¹ Nagy J. T. 1996: 221.

⁴² Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. § 9.

⁴³ Ideiglenes Törvénykezési Szabályok I. § 7–8.

⁴⁴ Mattyasovszky 1904: 406.

⁴⁵ Mattyasovszky 1904: 321.

⁴⁶ A korszak különböző szellemi irányzatainak nemzetiségpolitikai javaslatairól lásd: Tilkovszky 1994: 77–132.

⁴⁷ Baranyára, különösen az Ormánságra vonatkoztatva lásd: Kiss 1984: 41–47.

tartotta a földárakat. Ha nem is földosztást, de a földtulajdon kötöttségének megszűntetését minden a témával foglalkozó kutató és tisztviselő fontosnak tartotta.⁴⁸

Szerepelt még a javaslatok között a tiltott magzatelhajtás büntetésének szigorítása, de erre sem került sor. Valószínűleg nem is hozott volna eredményt, mert nem is kerültek a hatóság látókörébe ilyen ügyek – az egyikes faluközösségek nem tartották bűnnek, így, ha tudomást is szereztek egy-egy esetről, senki nem tett feljelentést.

Az öröklési jog reformja

A másik fő javaslat az öröklési jog megváltoztatása volt: egyesek a német törzsöröklés rendszerének bevezetését javasolták; mások szerint ez sem lett volna ösztönző erő, hiszen a másod- és harmadszülött gyermekek így föld nélkül maradtak volna. Illyés a következő javaslattal élt:

„A tervezet röviden ez: készíttessék egy új örökösödési törvény, melynek értelmében minden öröklődő birtok legalább négy részre oszlik; ha az örökhagyónak négy gyermeke van, azok egyenlő részben öröklik; ha három van, csak háromnegyed részét, ha kettő van, csak a felét, ha egy, csak egy negyedét: a többi az államra száll vissza. Ha egyetlen gyermek sincs, az egész az államra száll, amely köteles azonnal új telepéseknek átadni.

Elhhez persze szükséges, hogy minden örökös annyi földet kapjon, amennyiből új családjával megél. Ezt a hiányt a nagybirtokokból kell pótolni, melyre a törvény különben szintén érvényes.”⁴⁹

A javaslatot támogatók szerint ez motiválta volna a birtokos parasztságot az egyke mellőzésére, és családonként 3–4 gyermek vállalására, érdekeltté tette volna őket a gyermekek felnevelésében – csak így öröklíthették volna át birtokaikat. Természetesen ez a javaslat is tartalmazott földreformot, hiszen a kisebb birtokok négyfelé osztása életképtelen törpeparcellákat eredményezett volna; ezt kritikusai, köztük Braun, nem is mulasztották el Illyés szemére vetni.

Erősen kérdéses ugyanakkor, hogy a Baranya és Tolna megye egyes részein eddigre már csaknem 100 éve, vagyis 3–4 generáción át gyakorolt egykézést, amely befolyással volt a házasodási szokásokra, az adott falusi közösségek erkölcsi normáira, a helyi mentalitás részévé vált, képes lett volna egy egyszerű törvénymódosítás befolyásolni. Bár számos értelmiségi, sőt egyes politikusok is ígérték-követelték, az öröklési rend reformja nem valósult meg, sem az Illyés javasolta módon, sem a törzsöröklés bevezetésével.

Az 1928-as magánjogi törvényjavaslat kudarcra után nem is volt napirenden a polgári jog és azon belül az öröklési jog reformja, de a javaslat elfogadása sem jelentett volna komoly változást, az öröklési szabályok tekintetében a szokásjogot kodifikálta volna, a leszármazók fejenként egyenlő részben való öröklése maradt volna a főszabály.

---

⁴⁸ Komanovics 1989: 166.

⁴⁹ Illyés 1933a.

Telepítési elképzelések

A harmadik javaslat a telepítés volt, amelyet a kormányzat felkarolt. Célja kimondva-kimondatlanul kettős volt: a magyarság részarányának fenntartása, esetleg növelése és a területen élő egykézű magyarok számára „jó példa nyújtása”. Másrészt a telepítés lehetőséget kínált az ország más területein fennálló szociális feszültségek enyhítésére – a kormányzat és a vármegyei vezetők érthető okokból ezt a karitatív szempontot hangsúlyozták.⁵⁰

A terv az volt, hogy az Alföldről, főleg Szabolcs és Hajdú vármegyékből telepítenek be sokgyermekes családokat, ezzel ellensúlyozva a növekvő arányú német lakosságot. Másrészt a sokgyermekes telepéseknek egyfajta magatartásmintát kellett volna nyújtani az itteni (egykezű) lakosságnak. A terv azonban hosszú ideig maradt csupán – bár a 7890/1930. M.E. rendelet 6. § értelmében a vármegyei közigazgatási bizottság keretében telepítési albizottságot kellett alakítani. Ez azonban semmilyen érdemi tevékenységet nem fejtett ki, a telepítés helyzetét figyelte, és arról tájékoztatta a közigazgatási bizottságot.⁵¹

Tényleges telepítésekre akkor került csak sor, amikor Baranyában megalakult a Vármegyei Közjóléti Szövetkezet 1939. május 2-án. Létrejöttének célja a telepítések megszervezése és finanszírozása volt, ezen kívül korlátozottan végzett más közjóléti és szociális feladatokat, például a háziipar támogatása révén.⁵² Bár nem volt formálisan a vármegyei intézményrendszer része, a szövetkezet elnöke az alispán lett (hasonlóan a többi vármegyéhez), és a telepítési feladatok egy részét közigazgatási tisztviselők végezték. Szervezetileg önálló volt, ügyvezető igazgató irányította, az adminisztratív feladatokat 8–10 alkalmazott látta el. A szövetkezet rögtön megalakulása után 150.000 pengőt igényelt az országosan telepítésekre rendelkezésre álló kétfélmillió pengős keretből.⁵³ Az első telepítési feladat 100 Szatmár megyei sokgyermekes családot érintett volna, de mivel ezt az Ormánságban, szórványtelepítésként kívánták végrehajtani, 1939 folyamán nem végeztek az előkészületekkel, az első telepítést csak 1940 nyarára tervezték. Ezzel párhuzamosan a Földművelésügyi Minisztérium is tervezett telepítéseket, elsősorban Magyarbólyban – de ténylegesen ide is csak 1939 őszén érkeztek meg az első letelepülők.

Közben az országgyűlés elfogadta az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló 1940:23. tc-t, amely a közjóléti szövetkezetek alakításáról rendelkezett, illetve létrehozta a tevékenységüket felügyelő és koordináló Országos Szociális Felügyelőséget.⁵⁴ A törvénynek megfelelően a szövetkezet gyakorlatilag hitelszövetkezetként működött, kölcsönt adott a letelepítetteknek, akik azt 30 év alatt voltak kötelesek visszafizetni.

---

⁵⁰ „az agrárszocialista mozgalmak megelőzését is szolgálná, ha a túlnépes területek lakosságát telepítés útján levezetnők”; Albrecht királyi hercegeit idézi Komanovics 1989: 163.

⁵¹ Kopasz 1979: 512.

⁵² A név hasonlósága ellenére a Közjóléti Szövetkezetnek nem volt intézményes kapcsolata a 198.000/1937. B.M. Sz. körrendelettel felállított vármegyei közjóléti alappal és közjóléti bizottsággal, amely ténylegesen szociális, illetve gazdálkodást segítő tevékenységet végzett.

⁵³ Kopasz 1979: 515.

⁵⁴ Kopasz 1979: 516.

A tényleges telepítés csak 1940-ben kezdődött meg, és a kezdeti elképzeléstől eltérően a Közjóléti Szövetkezet, és a telepítési munkába bekapcsolódott Földművelésügyi Minisztérium sem szórványtelepítést végzett, nem falvak kiürült házaiba telepített. Helyette úgynevezett csoportos telepítések történtek: új településrészek épültek, illetve egykori uradalmi pusztákon létesültek a telepek – vagy új házakkal, vagy az egykori uradalmi cselédlakásokat kapták meg a telepesek.⁵⁵

Mivel az újonnan letelepedők nem a meglévő falvakba költöztek, hanem a korábbi lakosságtól elkülönülten éltek, nehéz lett volna tőlük bármilyen hatást elvárni az őslakosságra. A telepítések helyének kijelölését a népesedési szempontoknál jóval nagyobb mértékben befolyásolta, hogy a telepítő szervezetek hol jutottak megfelelő mennyiségű földhöz. Baranyában végül Magyarbólyba, a Kozármislenyhez tartozó Úszögpusztán, a Gödre melletti Vidákpusztán és Szentkatalin határában, Képespusztán létesültek csoportos telepek.⁵⁶ Ahol nem pusztákon helyezték el a telepeseket, ott is új falurészeket, utcákat építettek egyforma, típusstervek alapján épült házakkal, mint Magyarbólyban, Kistótfaluban, Átán.⁵⁷

A fentiekből látszik, hogy a telepítés nem a németek által nagy számban lakott településeket érintette, a „német előretörés” megállítására nem lehetett alkalmas. Volumene is kicsi volt, végül nagyjából 200 családot telepítettek le Baranyában, az igénybe vett földterület 1943-ig 1715 kh. volt, ezt a Közjóléti Szövetkezet vásárolta. Később a zsidóktól kisajátított, illetve általuk kötelezően elidegenített birtokok nyomán nőtt a földterület (összesen 3500 kh.-t ért el), és a megyén kívülről érkezőkön túl baranyai családok (kb. 110) kaptak házat és földet a program keretében.⁵⁸ A telepes-családokat szociális rászorultság és az eltartott gyermekek száma alapján választották ki,⁵⁹ de a politikai megbízhatóság is fontos szempont volt (nem lehetett telepes, akit szociáldemokrata szimpatizánsnak minősítettek). A szabolcsiakon kívül a telepesek Hajdú, Bács-Bodrog, Nógrád, Heves és Zala vármegyékből érkeztek. A betelepítettek házat, 13–18 kh. földet, lovat, tehenet, sertést, vetőmagot kaptak, illetve részesülhettek pénzkölcsönben is gazdasági felszerelés vásárlására. A telepítés sikeres volt, kevés telepes hagyta el Baranyát és tért vissza eredeti lakhelyére. Természetesen voltak, akik kérték visszatelepítésüket, illetve olyanok is, akiket a Közjóléti Szövetkezet talált alkalmatlannak és kezdeményezte elköltöztetésüket.⁶⁰ A telepesek, mivel a telepítést a református egyház – bár intézményesen nem vett benne részt – saját ügyének tartotta, az egyházi segítség szervezetektől pénzt, illetve ruhaadományokat kaptak.⁶¹ A háború után Baranyában letelepítettekhez képest az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején érkezettek elenyészően kevesen voltak, őket a helyi lakosság „Horthy-telepesként” emlegette.

⁵⁵ Kopasz 1979: 520.

⁵⁶ Kopasz 1979: 521.

⁵⁷ Kopasz 1979: 526.

⁵⁸ Komanovics 1989: 170.

⁵⁹ Az Úszögpusztára telepített 15 családban az átlagos gyermekszám 8 volt. Lásd Kopasz 1979: 521–522.

⁶⁰ Kopasz 1963: 324.

⁶¹ Albert 1983: 19.

A Közjóléti Szövetkezet Tolna vármegyében is megalakult, de érdemi telepítési munkát nem végzett – lakóházakat épített, főleg nagyobb településeken, de ezekhez földjuttatás nem járt. Szekszárdon is létesült ONCSA-telep (ma Béke-telepként ismert), amely mai fogalmaink szerint szociális lakásprogram volt, a „barlanglakások”, valójában löszbe vájt pincelakások (például a Benedek- és Szücsény-szurdikok) lakóinak jelentettek a felépült házak sokkal komfortosabb lakhatást. Ezen kívül a háziipar, illetve a kendertermesztés támogatása tartozott még a Közjóléti Szövetkezet feladatai közé, de nagyszámú, a megyén kívülről érkezett család letelepítésére nem került sor.⁶²

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy a telepítés, mint a nemzetiségi arányok megváltoztatásának kísérlete, illetve az egykezés megállításának eszköze a célját nem érte el – utóbbira nyilvánvalóan alkalmas sem volt.

A hitbizományi kisbirtok

A birtokviszonyok lehetséges változását vetítette előre a 1936:11. tc., amely a családi hitbizományok vagyonának egy részét felszabadította a kötöttségek alól, korlátozta a hitbizományok létesítését, „a földbirtok helyes eloszlásához, a népesedés előmozdításához s a magasabb társadalompolitikai céloktól irányított nemzeti termeléshez fűződő egyetemes nemzeti érdek”⁶³ védelme érdekében. A módosításnak tehát birtokpolitikai okai voltak, az elsődleges cél a kötött birtokok elidegenítésének lehetővé tétele volt. Ugyanez a törvény szabályozta az úgynevezett hitbizományi kisbirtok alapítását, legalább 30 kat. hold területű birtok és hozzá tartozó lakóház esetén,⁶⁴ amennyiben az biztosította egy család megélhetését. Az utódlásra az alapító vagy testvére leszármazói voltak jogosultak az elsőszülöttség rendje szerint.⁶⁵ Az öröklésre nem jogosult családtagok a kisbirtok jövedelméből megfelelő tartásra voltak jogosultak, ugyanakkor kötelesek voltak a birtokon ezért munkát végezni.

Az új jogintézményt már bevezetése előtt is számos kritika érte, egyenesen az „egyke törvényesítésének” tartották, illetve arra alkalmasnak, hogy az eddig nem egykézőket is ebbe az irányba terelje.⁶⁶ Valóban megteremtődött vele elvben a jogi eszköz a paraszti kisbirtok elaprózódásának megakadályozására, de mivel ennek alapítása önkéntes volt, nem válhatott valódi eszközzé a birtokszerkezet megőrzésében, rövidtávon semmiképp sem. A családtagok számára a megfelelő tartás és a hitbizományi birtokos irányítása mellett végzett munka kiszolgáltató helyzetet eredményezett volna – a faluközösségekben a földdel rendelkező gazdák számítottak csak teljes jogú tagnak, egy hitbizományi kisbirtokon munkát végző családtag a gazdasági cselédekkel került volna egy sorba, illetve még náluk is rosszabb helyzetbe, hiszen az előbbieknél szerződésben rögzített járandóságaik voltak. Sok kritika érte a jogintézményt, amiért semmilyen tekintetben nem vette figyelembe a magyar falusi lakosság mentalitását és az általuk gyakorolt jogszokásokat.⁶⁷

⁶² Kopasz 1979: 547.

⁶³ 1936:11. tc. 1. §

⁶⁴ 1936:11. tc. 81. § (1)

⁶⁵ 1936:11. tc. 82. § (1)

⁶⁶ Rác 1935: 274.

⁶⁷ Nagy J. 2007: 310.

A vidéki néesség valóban nem fogadta el az új jogintézményt, nincs adatunk arra vonatkozólag, hogy alakult volna hitbizományi kisbirtok.⁶⁸

Következtetések

A fentiekből látható, hogy az egyke problémájára az 1930-as években nem született megoldás, a korábban egykés közösségek továbbra is ezt az életstratégiát követték. Az is látható a „megoldási kísérletekből”, hogy mennyire nehéz – sőt adott esetben szinte lehetetlen – a generációkon át gyakorolt szokások módosítása jogi eszközökkel. Az egykés, mint életstratégia az öröklési jogszokásokkal szoros összefüggésben jött létre, de egyben társadalmi normává és a mentalitás szerves részévé is vált, ezért nem sikerült az adott társadalmi-gazdasági közegben hatékonyan fellépni ellene.

Sem az öröklési jog esetleges reformja, sem a hitbizományi kisbirtok intézménye nem volt, nem lehetett alkalmas az egykés közösségek mentalitásának megváltoztatására. A parasztság különösen „konzervatív” volt ilyen tekintetben, új jogintézményeket nehezen vett át – illetve intenzív propaganda nélkül azokról nem is feltétlenül értesült a 20. század első felének kommunikációs viszonyai között. Erősen kétséges, hogy telepítésekkel, sokgyerekes családok nyújtotta „jó példával” lehetséges lett volna tartós eredményt elérni az egykés visszaszorításában (a magyarság arányát egy jelentősebb volumenű telepítéssel természetesen lehetett volna növelni).

Jogi megoldás később sem született, a fentiek miatt nem is születhetett a kérdésre. A jelenség megszűnéséhez a második világháborút követő gyökeres társadalmi-gazdasági változások vezettek: az 1945-ös radikális földreform, a terület német lakosságának 1946-ban kezdődő kitelepítése, majd 1948-tól a mezőgazdaság kollektivizálása.

---

⁶⁸ Nagy J. 2007: 311.

Irodalomjegyzék

ALBERT Gábor

1983 *Emelt fővel.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

ANDORKA Rudolf

2001 Termékenység, gyermekszám, népességfejlődés. In Andorka Rudolf: *Gyermek, család, történelem. Történeti demográfiai tanulmányok.* 13–144. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság.

ANDRÁSFALVY Bertalan

1985 A nemzetiségi és néprajzi csoportok szerepéről. In Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1983–1984. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve.* 449–458. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

1967 *A Sárköz népművészete.* Szekszárd: Tolna Megyei Tanács Vb.

BARTHA Ákos

2023 *Törzsökösök, rongyosok, turániak. Németellenes magyar fajvédelem, 1938–1945.* Budapest: Ludovika Kiadó.

BODOR György

1975 Székely honfoglalás 1945-ben (I. rész). *Forrás* 3. 70–83.

BRAUN Róbert

1933a A hivatalos statisztika. *Nyugat* 19. 279–280.

1933b Pusztul-e a magyarság? (Hozzászólás Illyés Gyulának „Pusztulás” c. cikkéhez). *Századunk* 8. 252–256.

1934a Vizontváltás Illyés Gyulának (Pusztul-e a magyarság?). *Századunk* 9. 75–76.

1934b A hidasi magyarok (Zárszó). *Századunk* 9. 252–256.

BUDAY Dezső

1909a *Az egyke Baranya vármegyében.* Budapest: [k. n.].

1909b *Az egyke.* Budapest: Deutsch Zsigmond és társai.

FATA Márta

2006 Ursachen und Bedeutung der Migration aus Oberschwaben nach Ungarn im 18. Jahrhundert. *Heimatkundliche Blätter für den Kreis Biberach* 29. 67–73.

FÜLEP Lajos

1984 *A magyarság pusztulása.* Budapest: Magvető.

FÜZES Miklós

2001 *Nemzetiségi ügyek dokumentumai Baranyában 1923–1938.* Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

HÍDVÉGI János

1938 *Hulló Magyarság.* Budapest: Atheneum.

HOÓZ István (szerk.)

1977 *A baranyai nemzetiségekről.* Pécs: Pécsi Szikra Nyomda.

HÖLBLING Miksa

1845 *Baranya vármegyének orvosi helyirata.* Pécs: [k. n.].

ILLYÉS Gyula

- 1933a Pusztulás. *Nyugat* 17–18. 189–205.
1933b A magyarság pusztulása. *Nyugat* 20. 337–345.
1934 Pusztul-e a magyarság? (Válasz Braun Róbert cikkére). *Századunk* 9. 73–74.

KATONA Imre

- 1962 *Sárköz*. Budapest: Gondolat.

KISS Géza

- 1984 A magyar föld problémája. In Kiss Géza: *A lélek harangja. Válogatott írások*. 41–47. Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
1984 Az egyke okai. In Kiss Géza: *A lélek harangja. Válogatott írások*. 106–116. Budapest: Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.

KOLOH Gábor

- 2014 A másik részük nyomtalanul elmúlt a semmiben. A beseneci református anyakönyvek családrekonstrukciós vizsgálata az 1787 és 1948 közötti időszakra vonatkozóan. In Őri Péter (szerk.): *Szám- (és betű)vetés: tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. 191–206. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
2015 „Szántani lehet, de vetni nem muszáj” In Smid Beáta (szerk.): *Minden dolgok folytatása. Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára*. 363–380. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet.

KOMANOVICS József

- 1989 Telepítések Baranyában az 1930-as és az 1940-es években. In Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1989. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. 162–170. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

KOPASZ Gábor

- 1963 A Horthy-rendszer telepítéspolitikájának érvényesülése a Dél-Dunántúlon. *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény* 44. 317–348.
1979 Vármegyei telepítések a két világháború között. In Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1978. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. 511–557. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

MATTYASOVSZKY Miklós

- 1904 *Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás*. Budapest: Eggenberger.

NAGY Janka Teodóra

- 1996 Interetnikus kapcsolatok a Völgységben. In Szita László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgység ezeregyszáz éve az életmód és a kultúra változásainak tükrében*. 217–226. Bonyhád: Völgységi Múzeum.

NAGY József

- 2007 Hitbizományok Magyarországon a 20. században. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Historiae* 36. 279–312.

RÁCZ Lajos

- 1935 Birtokpolitikai reformjavaslatok. *Társadalomtudomány* 15. 265–279.

SOLYMÁR Imre

- 1991 „Hidas akkor szimbólummá vált” Egy politikai jelkép a magyarok és svábok együttélésében, a bukovinai székelyek letelepítésében. In Szita László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgység két évszázada*. 85–103. Bonyhád: Völgységi Múzeum.

FREY DÓRA

1992 Gazdaságcentrikus értékrend, gazdasági magatartás. Adalékok a dél-dunántúli németek mentalitástörténetéhez. In Szita László (szerk.): *Baranyai Történetírás 1990/1991. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. 345–394. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.

1997 Fejezetek Győre történetéből. *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 6. 5–114.

SIMONITS Elemér

1936 *Az egyke demológiája*. Budapest: [k. n.].

SZÉCHENYI Imre

1906 *Az egyke*. Budapest: [k. n.].

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1980 Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében (1700–1945). *Agrártörténeti Szemle* 3–4. 272–310.

TILKOVSKY Loránt

1994 *Nemzetiség és magyarság. Nemzetiségpolitika Magyarországon Trianontól napjainkig*. Budapest: Ikva.